

Potrčev roman *Tesnoba* v kontekstu ekonomskega in političnega razgrajevanja Jugoslavije¹

Branislava Vičar*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 821.163.6.09Potrč I.

Branislava Vičar: Potrčev roman *Tesnoba* v kontekstu ekonomskega in političnega razgrajevanja Jugoslavije. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 2–3, str. 89–105

Prispevek postavlja Potrčev zadnji roman *Tesnoba* (1991) v kontekst družbeno-političnih vplivov ekonomske prestrukturizacije Jugoslavije. *Tesnoba* označuje sprememba v Potrčevi recepciji socializma, ki kaže na to, da je bil Potrč tedaj že odmaknjen od konkretnih organov moči, ki so razpolagali z informacijami o neoimperialističnih posegih zahodnih velesil na Balkanu. Odprti zaključek romana poudarja, da tako proces samoosmišljanja kot osmišljanja družbeno-političnega sistema nista zaključena, in v tem smislu ostajajo odprte tudi možnosti za mišljenje aktualnih problemov sedanjosti.

Ključne besede: Ivan Potrč, slovenska književnost, *Tesnoba*, socializem, uničenje Jugoslavije

1.01 Original Scientific Article
UDC 821.163.6.09Potrč I.

Branislava Vičar: Potrč's Novel *Tesnoba* (Anxiety) in the Context of the Economic and Political Dismantling of Yugoslavia. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 2–3, pp. 89–105

The article sets Potrč's last novel *Tesnoba* (Anxiety) (1991) in the context of the socio-political influences of the economic restructuring of Yugoslavia. *Tesnoba* (Anxiety) is marked by the shift of Potrč's reception of socialism and it shows that Potrč has, at that

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine), ki ga financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

* Dr. Branislava Vičar, docentka za slovenski jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, branislava.vicar@um.si

time, already been distant to the concrete power forces, which had information on the Western forces neo-imperialistic interventions on the Balkans. The novel's open ending stresses that the processes of self-establishing and establishing of the socio-political system are not yet finished and that in this sense there are still open possibilities for thinking about the present problems.

Key words: Ivan Potrč, Slovene literature, *Tesnoba (Anxiety)*, Socialism, destruction of Yugoslavia

»Pisanje, ki naj vznemirja«

Ivan Potrč, ki je bil jasno politično opredeljen kot socialist, je v procesu konstituiranja nove Jugoslavije koordinate mišljenja literature povezoval s procesom grajenja novega sveta, tj. z bojem »za drugačen, za naprednejši, za socialistični svet« (Potrč 1983: 25). Konceptcija literature kot artikulacije družbene transformacije je pri Potrču utemeljena v povezavi literature in narodnoosvobodilnega boja kot boja za nacionalno, socialno in človeško osvoboditev, ki je tudi za umetnost pomenil, »da mora na novo artikulirati svoje razmerje do sveta« (Komelj 2009: 30). Ta zahteva pa je pomenila tudi zahtevo po »prelomu z vsakršno samozadostnostjo« (Komelj 2009: 27). Potrč je zavrnil meščansko konceptcijo relativne avtonomije literature in poudarjal družbeno-politično subjektiviteto umetnika in njegovo »odgovornost do človeštva« (Potrč 1983: 351). Prav zavrnitev meščanskega pojmovanja avtonomije umetnosti pokaže, kot način obstajanja umetnosti poantira Miklavž Komelj, »radikalnejšo avtonomijo, ki je prav v tem, da umetnost ne more sprejeti prostora, ki ji je vnaprej odmerjen, ampak se dogaja na neidentiteten način v spopadu z lastno nezmožnostjo, ki je imperativ za novo postavljanje koordinat mogočega« (Komelj 2009: 219); tj. avtonomija umetnosti se radikalizira kot vznik artikulacije »drugačn/e/ racionalnost/i/, negativn/e/ racionalnost/i/, ki ne izvira iz površja, pač pa iz eksplozivne sile zatiranega Ne«, kakor je o jeziku in misli revolucije zapisal revolucionarni teoretik John Holloway (2005: 156). Za Potrča literatura ni umik v izolirano intimno sfero, ki razpira prostor indiferenci, ampak politično dejanje, ki funkcionira kot komponenta boja za presnovo »zavest/i/ našega današnjega sveta« (Potrč 1983: 376). Na VII. kongresu Zveze komunistov Slovenije je konceptualiziral povezavo literature s socialistično družbeno perspektivo:

Samo v boju, da bi ustvarili socialistično in samoupravno družbo, takšno, o kateri danes tu govorimo, samo v takšnem boju, katerega del more biti vedno tudi naše pisanje, bomo lahko pomagali, da bo jutrišnji pisateljski rod naš /.../ (Potrč 1983: 375).

Literatura je sestavni del družbene realnosti in nastaja v dialoški soodvisnosti z njo. Slednjo soustvarja tako, da njene predpostavke preizprašuje in transformativno preoblikuje ali pa jih zgolj nerefleksirano zrcali in legitimira (Burcar 2007). Potrč je poudarjal nujnost literature kot kritike, kakor tudi nujnost kritike protirevolucionarnih tokov v obstoječi literaturi.² L. 1989 je v pismu Mitji Ribičiču napisal:

Tod sem se ustavil, ker se nikoli ne morem pomiriti z nekim našim povojnim pisarjenjem (mislim predvsem na prozo in na dramatiko!), koder se iz leta v leto uganja nekak kontra socialistični realizem, kateri pa vedno obsoja revolucijo, koder se pisari brez trohe milosti v črnobeli maniri – vsako takšno pisanje zame pač ne more biti napredna ali celo revolucionarna literatura.³

Ker je bil narodnoosvobodilni boj, ki je jugoslovanskemu prostoru odprl perspektivo socializma, »utemeljen v planetarni družbenotransformativni perspektivi« (Komelj 2009: 24), je Potrč zagovarjal osvobajanje kulture nacionalnih spon. Na proslavi slovenskega kulturnega praznika v Trstu l. 1973 je poudaril internacionalistično kulturno dimenzijo:

/E/no so zemeljske ali deželne meje, drugo pa je vsesplošnost ali enovitost kulture, ki ne pozna meja – jezikovne značilnosti, različni jeziki, ne bi smeli nikoli razmejevati neke enovite kulture /.../ (Potrč 1983: 16).

Sintagmo »vsesplošnost ali enovitost kulture« lahko beremo kot sinonim za internacionalno kulturo, to pa je za Potrča koncepcija kulture, ki nastopi kot prelom z reduktivnim spajanjem nacionalnega in kulturnega vprašanja.⁴ Ko Potrč utemelji kulturo v internacionalističnem kontekstu, poudari tudi socialistični prelom z meščansko-kapitalistično koncepcijo

² Polemično pozicijo je zavzel denimo do Strniševih *Ljudožercev* in Jovanovičeve *Osvoboditve Skopja* kot primerov dram, ki tematizirata (partizansko) revolucijo kot eksistencialni razkroj in propad. »/N/ajmanj pa bi nam smelo biti vseeno, ko se pred našimi očmi izkrivlja naš partizanski čas in kadar kdo hoče zdaj že našim otrokom povedati, kako je bilo vse to z našim odporništvom in z osvoboditvijo ničevost ničevosti,« je zapisal v odzivu na ideološke sprevržbe revolucionarne preteklosti (Ivan Potrč, *Izbrano delo* 6, Ljubljana, DZS, 298).

³ NUK, Ms 1812, mapa 20, Mitja Ribičič.

⁴ Podobno konotacijo ima sintagma »vsečloveška kultura« v Kardeljevi razpravi *Slovensko nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje* iz l. 1933: vsečloveška, tj. internacionalna kultura kot nasprotje narodni kulturi (Miklavž Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost*, Ljubljana, *cf, 100).

nacije kot homogene družbeno-politične entitete.⁵ V zavesti, da je usoda naroda neločljiva od internacionalističnega konteksta protiimperialističnega boja, je Potrč ironično zavrnil razpravljanje Borisa Pahorja o slovenskem narodnostnem vprašanju:

/A/li more slovensko zamejstvo reševati le narodnostna zavest slovenske matične domovine? Ali pa tudi še nekakšna versko pobarvana narodnostna zavest ali oživiljeni klerikalizem? (Potrč 1983: 337).

V kontekstu Potrčevega razumevanja literature in njenih političnih konsekvenc je potrebno poudariti tudi njegovo opredelitev razmerja med literaturo in spoznavno-perceptivnim potencialom množic. Potrč je že v času narodnoosvobodilnega boja zagovarjal koncept »ljudske tvornosti« (Komelj 2009: 464), tj. načelo, da mora biti umetnost ljudska v smislu splošne razumljivosti: »/Z/ame je umetnost velika/,/ če je ljudska, drugače pa je sploh ni« (Potrč v Komelj 2009: 464). Tej zahtevi je na občnem zboru Slovenskega umetniškega kluba l. 1944 (in nato v pismu tedanji urednici Ljudske pravice Vidi Tomšič) nasprotoval Mile Klopčič z argumentom, da »ljudskost« poenostavljajoče prilagaja umetnost ljudstvu, namesto da bi dvigala ljudstvo na raven visoke kulture (Komelj 2009: 464). O vprašanju »demokratizacije umetnosti« je v slovenskem prostoru nazadnje obširneje pisal Miklavž Komelj v esejistični zbirki *Nujnost poezije*. Prilagajanje umetnosti ravni občinstva je opredelil kot segregativni mehanizem, saj »ko mislimo, da se moramo vsem prilagoditi tako, da malo spustimo nivo, razmišljamo segregativno in *ne* egalitarni« (Komelj 2010: 146).

Citat »Pisanje, ki naj vznemirja«, ki sem ga izbrala za naslov pričujočega poglavja, je Potrčev; pisatelj je z njim naslovil enega od svojih tekstov (Potrč 1983: 391), v katerem je poudaril nujnost literature s tematizacijo narodnoosvobodilnega partizanskega boja kot organiziranega boja proti kapitalističnemu imperializmu in (okupatorskemu in domačemu) fašizmu. »Ta naš legendarni vseljudski upor in ta naša revolucija terjata svojsko pisanje,« je zapisal in s tem poudaril nujnost refleksije položaja literature v družbeni strukturi. Pridevnik »svojsko« v sintagmi »svojsko pisanje«

⁵ Koncept nacije kot homogene družbene in politične entitete je kot kategorijo meščanske ideologije zavrnila Rosa Luxemburg in konceptualizirala antagonizem med interesi in »praviciami« razredov znotraj posameznih narodov v razredni družbi, ko je zavrnila nacionalizem v imenu internacionalizma delavskega razreda (Rosa Luxemburg, *The National Question, Socialism or Barbarism*, 134–144).

lahko beremo kot »politično in angažirano«; za Potrča je to pisanje, ki zgolj ne tematizira konkretnih situacij iz partizanskega gibanja, ampak omogoča mišljenje revolucije s konceptualizacijo nacionalnega zatiranja kot sestavnega dela kapitalistične ekspanzijske politike in kontekstualizacijo fašističnega nasilja kot sestavnega dela kapitalističnega sistema. Kot tako lahko v planetarni perspektivi predstavlja pomembno komponento boja proti kapitalističnemu družbeno-političnemu sistemu. »To je tisto, kar bi mogla naša literatura novega ali svojskega sveta dati, gotovo pa dati vsem tistim ljudstvom tega sveta, ki nosijo v sebi svoj zlati sen o svobodi, ki se zanj bijejo in zanj umirajo,« poantira internacionalistični kontekst jugoslovanske revolucije in njenega transformativnega družbenega procesa ter mišljenje nujnih družbenih sprememb, ki jih bodo morala izbojevati nova revolucionarna gibanja. V tem kontekstu lahko citat »Pisanje, ki naj vznemirja« beremo tudi kot »Pisanje, ki naj ozavešča«,⁶ tj. pisanje kot artikulacija družbenih procesov osmišljanja mednarodnih ekonomsko-političnih eksploatacijskih razmerij.

Potrčeva razprava o socializmu do nastopa družbeno-političnih posledic zahodnih politik ekonomske prestrukturalizacije Jugoslavije

Potrčeva refleksija lastne literarne pozicije je bila neposredno povezana z njegovo vključenostjo v transformativni proces osvobodilnega gibanja v vojnih letih in podporo izgradnji socialistične družbe v novi Jugoslaviji. Vse do učinkov programov strukturne »prilagoditve« (tj. preoblikovanja socialističnega ekonomskega sistema), ki so jih mednarodne finančne institucije v jugoslovanski federaciji kontinuirano in intenzivirano izvajale od l. 1979 (Gibbs 2009: 55), je ostal jasno na strani boja za socialistično prihodnost sveta. »Socializem v Jugoslaviji je naša stvar, je naša velika in prva stvar, prva in velika stvar enako za ves svet kakor za nas same; naši uspehi so naši uspehi, a so hkrati tudi uspehi vsega tistega sveta, ki ustvarja kakor mi socialistični svet, ki se bije zanj, ali ki se osvobaja in osvešča,« je zapisal v *Naših razgledih* l. 1960 (Potrč 1960: 561). Pri tem vizija socialistično ustrojenega sveta ni dopuščala identifikacije z nacionalnostjo:

⁶ Citat Lilijane Burcar, izrečen v pogovoru z avtorico prispevka. Na tem mestu se Lilijani Burcar zahvaljujem za plodovito diskusijo.

/N/am vse to vsak dan znova pove, da smo kot ljudje sinovi in hčere ene same domovine in da smo vsak dan znova, vsako uro znova prav tako soodgovorni za jutrišnji dan te svoje velike domovine, ki jo pišemo z veliko začetnico – Zemlja (Potrč 1960: 561).

Potrč je poudarjal boj za človeško dostojanstvo in družbeno pravičnost in kolektivni boj za socializem utemeljeval s svobodnim razvojem vsakega posameznika in posledično družbene skupnosti:

/D/a bo človeku omogočeno svobodno sklepati vezi z drugimi, svobodno delati in uživati sadove svojega dela, ne glede na to, ali gre za navadnega delovnega človeka ali pa za literata, za pisatelja.⁷

Potrčeva dela sicer ne vsebujejo teoretičnih smernic socialističnega družbeno-ekonomskega razvoja, vendar pa je pisatelj na več mestih izpostavljал elemente t. i. protagonistične demokracije,⁸ tj. elemente družbene produkcije, organizirane s strani delavcev. V socializmu je prepoznaval edino alternativo kapitalističnemu sistemu in implikacijam njegove inherentne nepravilnosti in neenakosti. Ko je na mednarodnem pisateljskem srečanju v Sofiji l. 1978 govoril o »moč/i/ borcev za mir, da bi ustvarili nove odnose med ljudmi v našem svetu«,⁹ je poudaril enega temeljnih socialističnih ciljev, tj. družbo, ki daje vsem ljudem, ki delujejo v medsebojni odvisnosti, priložnost, da razvijejo svoj potencial (v nasprotju s kapitalistično družbo, kjer imajo možnost razviti svoje sposobnosti le nekateri) (Lebowitz 2009). Sintagma »novi odnosi« je koncipirana v smislu Lebowitzeve opredelitve odnosov v socialistični družbeni strukturi, kjer so v središču teh odnosov človeška bitja kot »subjekti in produkti lastne aktivnosti« (Lebowitz 2009), tj. socialistična transformacija je utemeljena s kolektivno samoaktivnostjo. Potrčev »boj, boj, nenehen boj« (Potrč 1960: 561) je torej boj za socialistično alternativo, tj. preseganje logike kapitala z logiko človeškega razvoja (Lebowitz 2009).

Potrčev diskurz o jugoslovanskem socializmu se je spreminjal v skladu s spremembami družbeno-ekonomske situacije v Jugoslaviji, ki so bile posle-

⁷ KIP, Domoznanski oddelek, Zapuščina Potrč 2, škatla 2, Ivan Potrč, Jugoslavija, 2.

⁸ Lebowitz opredeli protagonistično demokracijo kot »demokracijo ljudi, ki se transformirajo v revolucionarne subjekte«. Demokracija v tem pomenu se realizira kot demokratično sprejemanje odločitev na delovnem mestu (Michael A. Lebowitz, *The Path to Human Development: Capitalism or Socialism? Monthly Review*).

⁹ KIP, Domoznanski oddelek, Zapuščina Potrč 2, škatla 2, Ivan Potrč, Jugoslavija, 2.

dica zunanjih intervencij zahodne finančne skupnosti (zlasti Mednarodnega denarnega sklada) (prim. Gibbs 2009; Chossudovsky 2003: 257–277), vseskozi pa je opazno poudarjanje revolucionarne vizije jugoslovanskega partizanskega gibanja. Partizanski boj za planetarno družbeno transformacijo je Potrč imenoval »najbolj napredna hotenja našega ljudstva«. ¹⁰ Polemično se je odzival na reakcionarne poskuse diskvalifikacije procesov družbene preobrazbe z reduciranjem revolucije na nasilje in travmatične ekscese. Tako je na 9. kongresu Zveze komunistov Slovenije med drugim dejal:

Najtežje pa je vedno takrat, ko se izkrivlja našo narodnoosvobodilno borbo in našo socialistično revolucijo ali se jo celo obsoja: nič krivi otroci kot da bi bili žrtve našega uporništvaja in naše revolucije, ko da bi naša borba uničevala človeka ali otroka in ne razčlovečeni fašizem. Tem ustvarjalcem, ki se tako zgrešeno lotevajo naše narodnoosvobodilne borbe in naše revolucije, bi mogli zaklicati s Cankarjevimi besedami: »Prijatelj, globlje poglej!« Vstaja, ki sta jo začela naša partija in ljudstvo, je bila v naši stoletja zaslužnji domovini enkratno in veliko dejanje, največje, kar smo ga v svoji siromašni zgodovini doživeli; bilo je dejanje, ki v svetu nima primere (Potrč 1983: 378).

Poudarjanje enkratnosti jugoslovanske revolucije je utemeljeno na dveh razsežnostih: na vpetosti jugoslovanske partizanske vstaje v mednarodni kontekst 2. svetovne vojne in revolucionarnih gibanj 20. stoletja ter na uspešnosti povojnega ekonomskega razvoja v Jugoslaviji. Kot izpričujejo Potrčeva pisma ¹¹ in politični govori, ¹² se je pisatelj zavedal, da je bila Jugoslavija, odkar se je l. 1945 konstituirala kot demokratična federacija, zlasti pa učinkovitost njene socialistične ekonomije, tj. samoupravnega tržnega socializma, ¹³ ki ga je vzpostavila po l. 1950, trn v peti zahodnim impe-

¹⁰ NUK, Ms 1812, mapa 3, Beseda predsedujočega na zboru partizanskih novinarjev in propagandistov.

¹¹ Npr. pismo Heinrichu Böllu, objavljeno v Ivan Potrč, *Izbrano delo* 6, Ljubljana, DZS, 323–327.

¹² Prim. npr. govore, objavljene v Ivan Potrč, *Izbrano delo* 6, Ljubljana, DZS. Med besedili iz Potrčeve zapuščine v okviru te vsebine opozarjam zlasti na spis *Velika stvar socialistične domovine, ki ga hrani NUK, Ms 1812, mapa 3.*

¹³ Tržni socializem, kot ga je vzpostavila Jugoslavija, se je razlikoval od državnih ekonomij vseh njenih socialističnih sosed. Spremembe v jugoslovanskem ekonomskem sistemu, ki je bil prva leta po vojni oblikovan po vzoru sovjetskega planskega sistema, so se pričele l. 1952 z zamenjavo vertikalnega centralnega planiranja z direktnimi horizontalnimi razmerji med več avtonomnimi podjetji na reguliranem trgu. Posebnost jugoslovanske oblike tržnega socializma predstavljata delavsko samoupravljanje in družbeno lastništvo.

rialističnim velesilam. S to zavestjo je poudarjal pomen jugoslovanskega socialističnega razvoja za socialistično zgodovino sveta, sočasno pa nujnost nenehnega boja proti kapitalistični ekspanzijski politiki, ne da bi pri tem »radikalni antikapitalizem /postal/ del vsakdanje izkušnje gospodstva« (Holloway 2005: 157), ki ga »bije človek, ki se je osvestil ali se v tem boju še osvešča«, kot je zapisal v *Naših razgledih* (Potrč 1960: 561).

Sprememba v recepciji socializma v *Tesnobi* in ekonomsko-politično ozadje razgradnje državnega ekonomskega sistema

Aktualizacijo socialistične revolucije Potrč v romanu *Tesnoba*, ki ga je izdal v prelomnem letu 1991, nadomesti z umikom – z osebnim razočaranjem nad domnevno implozijo socialističnega sistema. Čeprav je na prvi strani romana izražen strah pred indifferenco, strah, »da bi mu bilo kdaj vseeno« (Potrč 1991: 5),¹⁴ lahko njegovo razočaranje opredelimo kot neke

Po temeljnem principu delavskega samoupravljanja so imeli delavci/delavke v podjetju ključno vlogo v strukturah odločanja. Glavni organ vpliva zaposlenih je bil delavski svet, ki je imel celo v poznih petdesetih letih denimo moč izbire direktorja (iz vnaprej določenega izbora kandidatov) ali porazdeljevanja presežka podjetja med mezde in investicije. Samoupravljanje je delavcem in direktorjem omogočilo stopnjo učinkovite avtonomije, ki je druge socialistične ekonomije niso imele. Družbeno lastništvo je dajalo delavcem v vsakem podjetju pravico do upravljanja s presežkom, ki ga je ustvarilo podjetje, in pravico do odločanja o akumulaciji, vendar pa delavci niso imeli ne individualne ne tržne pravice nad premoženjem podjetja. Sistem je uspešno deloval do poznih sedemdesetih let, na kar kaže impresivna gospodarska rast med letoma 1952 in 1979 (Saul Estrin, Yugoslavia: The Case of Self-Managing Market Socialism. *Journal of Economic Perspectives*, 187–194). Po izbruhu velike gospodarske krize sredi sedemdesetih let je Jugoslavija utrpela nagel padec trgovine, in prisiljena je bila sprejeti finančno pomoč Mednarodnega denarnega sklada. T. i. programi strukturne »prilagoditve«, ki so bili del politike Mednarodnega denarnega sklada, so imeli pomembno politično motivacijo: namen »prilagoditvenih« reform je bila razgradnja socialističnega ekonomskega sistema in usmeritev državnega ekonomskega sistema v neoliberalno smer. Intervencije Mednarodnega denarnega sklada in zahodne finančne skupnosti so postopno spodkopale jugoslovanski ekonomski model, posledično pa tudi celoten politični sistem (David N. Gibbs, *First Do No Harm: Humanitarian Intervention and the Destruction of Yugoslavia*. Nashville, Vanderbilt University Press, 16–60). Zlom jugoslovanskega ekonomskega sistema, ki se je pričel l. 1979, ne postavlja pod vprašaj trajnosti prvotnih uspehov in uresničljivosti sistema samega (Saul Estrin, Yugoslavia: The Case of Self-Managing Market Socialism. *Journal of Economic Perspectives*), ampak zahteva umestitev dezintegracije jugoslovanskega gospodarstva v mednarodni kontekst neimperialistične politike ZDA.

¹⁴ Navedeni citat se v romanu dobesedno navezuje na strah pred indifferenco do življenja, vendar pa ga glede na metaokvir romana lahko beremo tudi metaforično – kot strah pred indifferenco do revolucije.

vrste indiferenco, saj s pozicije boja stopi na stran tožbe. Potrč je *Tesnoba* zasnoval kot svojevrsten avtobiografski roman, kjer je avtobiografskost, kot je izpostavil že Zadravec, zabrisana zaradi tretjeosebnega pripovedovalca.¹⁵ Lik Valentina Kolenca je, kot je dejal pisatelj ob izidu romana, »na neki način izpoved pisatelja« (Vodušek 1991: 8); to je, gre za izpoved posameznika, ki je pripadal generaciji revolucionarnega hotenja in boja, v zadnjih letih Jugoslavije pa doživel razkroj države blaginje in njenih institucij s spremljajočo izpostavljenostjo različnim oblikam malverzacije, ki jih je dojemal kot inkorporirane v sistem. Kolenca prizadene krivica, ko si ne more urediti pokojnine za leta, preživeta v taborišču. Čuti se onemogočenega in osebna prizadetost se sprevrže v zamero sistemu, ki ga je sam pomagal izgrajevati. Nevarnost subjektivne note brez sistematične systemske razčlenbe je instrumentalizacija subjektivnih prvin v sredstvo depolitizacije, to pa v končni konsekvenci lahko vodi do interpretacij, ki v aktualnem političnem polju roman pripenjajo na lok obsodbe nekdanjih socialističnih sistemov brez širše internacionalne politične kontekstualizacije, tj. brez širše perspektive globalne geopolitike in družbene polarizacije.

Roman se začne in zaključí z odlomkom, v katerem je z metaforo poti (ob spremljajoči svetlobno-barvni simboliki) izraženo bivanjsko občutje pripovedovalca:

Človek se velikokrat pobere, prekleje svet in se pobere; sonce, ko da ga ne bi bilo nikoder več in ko da tudi slutnje ne bi bilo več po njem, to sonce presije skozi črni dan, da je za trenutje, ko da ga je prežgalo. Znenada se zaveš, da si tu in kako nič ne pomaga in kako celo nuje ni, da bi ti naj kaj pomagalo: naprej moraš in naprej, po sončni ali po sivi stezi (Potrč 1991: 5).

Z umestitvijo citata na izpostavljeni mesti v romanu osebno doživljanje strukturno zavzame prominentno pozicijo; s tem se življenje posameznika kaže neodvisno od sistema in njegovih družbeno-političnih procesov, sistem pa ne glede na strukturo in mehanizme delovanja (tj. ne glede na to, ali je izgrajen na principu dominacije in eksploatacije ali na principu pravičnosti) kot kontinuiteta.

Odnos, na katerem je Potrč zasnoval polarizacijo političnih izhodišč, je odnos med karierističnim kapitalistično usmerjenim direktorjem Tobijasonom, ki (za materialne privilegije) sklepa posle z Nemčijo, in socialistom

¹⁵ KIP, Domoznanski oddelek, Zapuščina Potrč 1, škatla 3, Franc Zadravec: Ivan Potrč, *Tesnoba*.

Kolencem, ki z razočaranjem spremlja Tobijasov politični oportunizem in podrejanje nekoč socialističnega podjetja kapitalistični igri. Potrč usmeri kritično ost na Tobijasov nemoralni odnos – iskanje koristi zase, tj. materialnih dobrot pri sklepanju pogodb z Zahodom –, ki pa ga ne postavi v širši kontekst kapitalističnih operacij Zahoda; Tobijasovo kooptacijo z zahodnimi kapitalisti prikaže kot vzrok spodkopavanja socialističnega sistema, ne pa njegov učinek. Sodelovanje Nemčije z Jugoslavijo je bilo namreč sestavni del ekonomskega imperializma, saj je bilo vstopna točka za nemško korporativno politiko. Prisotnost nemških korporacij v trgovanju, v neposrednih naložbah in transnacionalnih infrastrukturnih projektih je v politično-ekonomskem odnosu med Nemčijo in Jugoslavijo potrdila neenakovredno medsebojno odvisnost kot temeljno karakteristiko hegemoničnega odnosa (Mavromatidis in Leaman 2008: 5).¹⁶ Nemčija, ki si je prizadevala za ekonomsko prevlado nad celotno srednjo Evropo, je svojim ekonomskim interesom sledila s pospeševanjem fragmentacije Jugoslavije in je ob ZDA imela ključno vlogo pri načrtni destabilizaciji jugoslovanskega gospodarstva in zatem razgradnji države (Chossudovsky 2003: 257–277).¹⁷

Polarizacija osrednjih protagonistov romana na pozitivni (Kolenc) in negativni lik (Tobijas), kot jo zagovarja Zadavec,¹⁸ se, če v obravnavo vključimo njune družbenospolne vzorce in pozicioniranje ženskih likov, ki temu sledi, izkaže za poenostavljeno. Kolenca s Tobijasom namreč povezuje oportunizem v odnosu do žensk kot opazna protisocialistična karakteristika. Vprašanje spola in pozicioniranja ženske v družbi in družini je namreč temeljni element in sestavni del socialističnih družbenih odnosov. Na to je v jugoslovanskem prostoru opozarjala tudi Vida Tomšič; denimo v izjavi:

¹⁶ Nemčija je bila glavna jugoslovanska trgovska partnerica od poznih 60. let in je l. 1968 predstavljala 18,2 odstotka jugoslovanskega uvoza, ki je narasel na 20,6 odstotka leta 1979. V Nemčijo je bila usmerjena skoraj četrtina jugoslovanskega izvoza. Jugoslovanska trgovska bilanca z Nemčijo je vseskozi ostajala »kronično deficitarna« (Mavromatidis in Leaman ter Dahlmann v Mavromatidis in Leaman, *German Influence in the Western Balkans: Hegemony by Design or by Default? Debate*, 10).

¹⁷ V obdobju odcepitvenega procesa je Nemčija ob ZDA prikrito financirala vojaške enote, ki so s stopnjevanimi zločini ne le razbile multietnično skupnost, ampak tudi razdrobile delavsko gibanje (Michel Chossudovsky, *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Quebec, 266).

¹⁸ KIP, Domoznanski oddelek, Zapuščina Potrč 1, škatla 3, Franc Zadavec: Ivan Potrč, *Tesnoba*.

Boj vseh naprednih družbenih sil in ne samo žensk – proti patriarhalno-paternalističnim odnosom do družinskega in družbenega položaja žensk je v tem kontekstu postal eden najpomembnejših strateških pogojev za uspešen razvoj socialističnega samoupravljanja (Tomšič 1978: 76).¹⁹

Bralec/bralka *Tesnobe* zlahka prepozna Tobijasovo instrumentalizacijo žensk in redukcijo žene na gospodinjsko vlogo (s spremljajočimi prvina-mi podcenjevanja in omalovaževanja) in ljubic na raven telesnosti. Vlogo žensk, s katerimi vstopa v ljubezenska razmerja, Tobijas prenavlja v skladu z možnimi učinki teh razmerij na njegov družbeni ugled. Tako denimo ljubimkanje z Anjo ob samomoru njenega sina Venclja, ki bi utegnil razkriti njuno razmerje, preosmisli v odnos pomoči iščoča ženska – moški rešitelj, s tem pa še dodatno utrjuje moško nadpostavljeno pozicijo. Kolenčev oportunistem je sicer bolj subtilen kot Tobijasov, vendar pa prav tako oži možnosti ženskega samoopomenjenja in samouresničenja. Kaže se v vseh treh razmerjih, ki so opisana v romanu. Beba, Kolenčeva žena, je objektivizirana kot vzrok njegove revolucionarne stagnacije, tj. kot zaviralica družbenega razvoja.²⁰ Kolenc v tem razmerju ne deluje dejavno v smislu prizadevanja za konstruktivno spremembo; v svojem eskapističnem umiku prične ljubezensko afero z Gečko, ki je v tem razmerju zreducirana na objekt njegove spolne želje, odnos do žene pa se prevesi v negovanje slabe vesti, ki zapira možnosti enakovrednega odnosa in odpira prostor dominanci. Lastna substanca ni priznana niti Vandī, s katero ga družī partizanski čas, – Kolenc jo objektivizira kot oslombo, kot potencialno

¹⁹ Za socialistične državne ureditve je bilo značilno poudarjanje ekonomske avtonomije žensk in temu podporno vzpostavlanje široke mreže javnih servisov. Socialistični model emancipacije žensk je ženskam prinesel številne pridobitve, kot je pravica do zaposlitve za nedoločen čas s polnim delovnim časom. To je ženskam omogočilo osnovno ekonomsko neodvisnost in vstop v javno življenje, ni pa avtomatično izkoreninilo tudi družbenospolnih norm, kakor tudi ne povsem odpravilo družbenospolne segregacije na delovnem mestu. Kljub temu pa socialističnega sistema »ni mogoče misliti le kot vrsto eksperimenta, temveč kot pomembno točko v zgodovini«, saj je nakazal in udejanil nekatere možnosti emancipacije žensk, ki jih bodo morala ponovno izboriti nova feministična gibanja (Lilijana Burcar, Od socialistične k (neoliberalni) kapitalistični družbenoekonomski ureditvi: redefinicija državljanstva žensk, *Borec*, 302–305 in 321).

²⁰ Enodimenzionalno zastavljena je tudi Zadravčeva interpretacija, da hodi Kolenc »skozi pekel ljubezenske tesnobe z malomeščanko« (KIP, Domoznanski oddelek, Zapuščina Potrč 1, škatla 3, Franc Zadravec: Ivan Potrč, *Tesnoba*), saj odmika pogled od »pekla«, ki jo ta nekompatibilen odnos predstavlja tudi za Bebo, hkrati pa Zadravec Kolenca, s tem ko ga postavi v vlogo žrtve, povsem razreši soodgovornosti za sklenitev te zakonske zveze.

rešiteljico.²¹ Kot edini pozitivni lik v romanu se kaže na videz obrobni lik Venclja, ki s svojo pravičnostno in nekompromitirano pozicijo Tobijasa spremlja »ko nadležna vest ali ko nezaželeni spomin na stare pravičniške partizanske čase« (Potrč 1991: 189). Lik Venclja se vzpostavlja kot komentar obeh osrednje zastavljenih likov, ki pa ju ponovno poveže poteza njegove izločitve. Tobijas ga degradira s premestitvijo z delovnega mesta, Kolenc pa ga kljub zavzemanju za njegov položaj v podjetju navsezadnje izloči v pogrebem govoru, v katerem njegovega samomora ne umesti v kontekst oportunistične kritike, kot si je prvotno zastavil, ampak ga z besedami, da »Vencelj ni bil rojen za ta svet in da se je zato tudi poslovil od njega, od tega tako krutega in krivičnega sveta« (Potrč 1991: 199), preosmisli kot osebno senzibilnost.

Interpretacije, da je *Tesnoba* »roman o moči in zlorabi oblasti«²² in da predstavlja »spomenik na grob 'socializmu', ki ni postal socializem tudi zavoljo preštevilnih dirigentov, ki so jim duhovna plitvost in nemarnost ter oblastnost onemogočili osebno moralno revolucijo«,²³ se v širšem internacionalnem kontekstu ekonomske politike kažejo kot neustrezne in zavajajoče, saj zaobidejo dejanske »dirigente« zrušitve jugoslovanske socialistične ekonomije in posledičnih političnih sprememb, tj. ZDA in druge zahodne velesile (prim. Chossudovsky 2003: 257–277; Parenti), s tem pa zamegljujejo pravi izvor družbenih konfliktov. Za ustrezno interpretacijo Potrčeve spremembe v recepciji socializma je potrebno roman obravnavati v zgodovinskem trenutku njegovega nastajanja, to je v kontekstu ekonomske prestrukturalizacije Jugoslavije kot učinka geostrateških in neoimperialističnih interesov zahodnih velesil na Balkanu. Potrč je roman pisal 10 let, to je v desetletju, ko je Jugoslavija spričo ekonomskih reform, ki sta jih sponzorirala Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka in so

²¹ V intervjuju za prispevek Slovenci o ženskah, ki ga je za *Jano* napisala Vesna Marinčič (KIP, Domoznanski oddelek, Zapuščina Potrč 2, škatla 2, Slovenci o ženskah: Ivan Potrč, pisatelj), je Potrč potrdil in legitimiral družbenopolne predsodke, denimo z izjavami »/Ž/enske drugače dojemajo življenje kot moški« ali »Ženske živijo v spominih«. Poudaril je sicer nujnost finančne samozadostnosti za žensko emancipacijo, a pri tem ni preizprašal drugih mehanizmov ženske neenakopravnosti, vključno z mehanizmi vpisovanja projiciranih razlik. Družbenopolne norme je – v nasprotju s svojo sicer univerzalistično perspektivo – obravnaval kot partikularno, zgolj slovensko vprašanje: »Saj to je tista tragika slovenskega ženstva. Ženska se nikoli ni mogla tako poglobit v pisanje, ker je imela toliko drugega dela. Mi smo vendar imeli žensko čisto koservirano!«

²² NUK, Ms 1812, mapa 6, Milan Skledar: *Tesnoba*.

²³ KIP, Domoznanski oddelek, Zapuščina Potrč 1, škatla 3, Franc Zadravec: Ivan Potrč, *Tesnoba*.

jih spremljali sporazumi z ZDA in drugimi mednarodnimi kreditorji o preoblikovanju dolgov, tonila v ekonomsko krizo, ki je spodkopala njeno politično stabilnost. Vse težji ekonomski pogoji, ki so jih spričo prevlade nad globalnim ekonomskim sistemom določale zahodne velesile v zasledovanju nacionalnih in kolektivnih strateških interesov, niso le občutno vplivali na padec življenjskega standarda, ampak so bili tudi ključen dejavnik sprožanja družbenih, političnih in etničnih konfliktov (Chossudovsky 2003: 257–260). Temeljni namen t. i. programov strukturne prilagoditve je bila zrušitev socialističnega ekonomskega sistema (Gibbs 2009: 56) z ultimativnim ciljem privatizacije jugoslovanske ekonomije in transformacije Jugoslavije v državo t. i. tretjega sveta (Parenti). Makroekonomske reforme, ki so si sledile v več valovih, so pospešile dezintegracijo jugoslovanskega industrijskega sektorja, ki jo je spremljala postopna razgradnja države blaginje in njenih ustanov z vsemi predvidljivimi družbenimi posledicami (Chossudovsky 2003: 257–260).²⁴

Pogled Potrča na družbeno realnost v Jugoslaviji se je z leti spreminjal in sočasno je pisatelj spreminjal tudi naslov romana: prvotno zastavljeni naslov *Upanje* je sredi osemdesetih let razširil v *Tesnobo in upanje*, ko pa so se učinki ekonomskih reform pokazali v najbolj okrutnih potezah, je prevladal naslov *Tesnoba*.²⁵ Valentina Kolenca prevzame tesnoba, kot da je socialistični sistem preživel svoj čas. A to ni tesnoba ob »stanju stvari«,

²⁴ Po prvem krogu makroekonomskih reform l. 1980 je gospodarska rast padla s 6,1 odstotka na 2,8 odstotka v obdobju 1980–1987, na nič med letoma 1987 in 1988 in na 10-odstotno negativno gospodarsko rast do leta 1990. Dogovori o preoblikovanju dolgov so v tem času povečali zunanji dolg in temu je sledila devalvacija (Michel Chossudovsky, *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Quebec, 260). Prvič po l. 1940 so bili Jugoslovani in Jugoslovanke prisiljeni sprejeti bistveno nižji življenjski standard (David N. Gibbs, *First Do No Harm: Humanitarian Intervention and the Destruction of Yugoslavia*. Nashville, Vanderbilt University Press, 56). T. i. program gospodarskega zloma, ki se je pričel izvajati l. 1989, je zadal končni udarec federalnemu finančnemu sistemu in federalnim političnim institucijam. Politika Mednarodnega denarnega sklada je ohromila sposobnosti državnega financiranja lastnih ekonomskih in socialnih programov. Svetovna banka je do l. 1990 pripeljala do sesutja celoten jugoslovanski bančni sistem. Reforme, ki so jih od Beograda zahtevali zunanji kreditorji, so spodkopale tudi jugoslovanski sistem delavskega samoupravljanja in družbene lastnine in sledili sta masovna privatizacija in razgradnja javnega sektorja (Michel Chossudovsky, *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Quebec, 259–265).

²⁵ Na stopnjevanje Potrčevega razočaranja kaže tudi dejstvo, da si je tudi konec romana sprva zamislil drugače; v osnutku romana, kot je razviden iz Potrčeve nedatirane beležnice, je zaključek predviden tako, da se Valentinu Kolencu za odhod v pokoj priznajo leta, ki jih je preživel v taborišču (KIP, Domoznanski oddelek, Zapuščina Potrč 1, škatla 4, mapa 2).

če uporabim Komeljevo sintagmo (Komelj 2010: 156), ampak tesnoba ob privzetem videnju, da so socialistični sistem spodnesli družbeni konflikti, ki so imeli notranje vzroke. To videnje Potrč ponazori z metaforo termitov:

To pa je bilo tudi tisto, kar je vse te zadnje čase tako topo ter do zadnjega vlakna in huje in huje čutil, in kar ga je kdaj tudi že zgrozilo – nedeljsko vikendico si je znosil, da bi se tam iz nje razgledoval po tem božjem socialističnem svetu ... – ali vedno bolj v dvomih in z grozo je čutil, kako so se mu zažrli v bruna in v deske termiti ter mu to vikendico do kraja nažirali – in to z njegovo proletarsko moralo vred, kakor je kdaj tudi zinil (Potrč 1991: 72).

Termiti in njihovo najedanje lesenega prebivališča se pojavljajo kot metafora za spodjedanje socialističnega sistema, kjer metaforični cilj ni natančno določljiv; glede na pomenke spodjedanja strukture v njenih temeljih, ki jih termiti preslikujejo na ciljno območje, to ni nekdo od zunaj, ampak nekdo, ki deluje v podstati sistema samega. Odmaknjenost pogleda od širšega konteksta usklajene politike zahodnih velesil in delovanja globalnega ekonomskega sistema kaže na to, da je bil Potrč v obdobju ekonomske prestrukturizacije in dezintegracije Jugoslavije že odmaknjen od konkretnih organov moči, ki so razpolagali z informacijami o neoimperalističnih posegih na Balkanu, in torej ni bil v stiku z informacijami, ki bi mu kazale na plan uničenja.²⁶ Prav odmaknjenost pa daje prostor tesnobi, ki je posledica te odmaknjenosti. Vendar pa *Tesnobe* ne gre brati kot defetistično odpoved socializmu; upanje namreč ostaja integrirano v strukturo tesnobe. In to ni upanje v nastavlajoči se neoliberalni red, ampak še zmeraj upanje v temeljne postulate socializma. Odprti zaključek romana kaže na to, da tako proces samoosmišljanja kot osmišljanja družbeno-političnega sistema nista zaključena, in v tem smislu ostajajo odprte tudi možnosti za mišljenje aktualnih problemov sedanjosti. Na aktualnost socialističnega modela, ki se je uveljavil v povojnem obdobju v Jugoslaviji, je mogoče na novo pokazati v kontekstu povezave med poglobljajočo se kapitalistično krizo in teoretičnimi modeli »socializma 21. stoletja«. ²⁷ Slednjega je napo-

²⁶ To je razvidno tudi iz pisma Mitji Ribičiču iz junija 1989, v katerem je Potrč zapisal: »Že nekaj let me vedno bolj preganja čustvo, kako smo postali nepotrebni ali da celo prekasno umiramo – ko da nas nihče več ne potrebuje, celo partija ne več; ta je celo začela s sestopom z oblasti /.../« (NUK, Ms 1812, mapa 20, Mitja Ribičič).

²⁷ Prim. npr. Michael A. Lebowitz, *The Socialist Alternative: Real Human Development*. Monthly Review Press, kot primer teoretičnega modela za socialistično transformacijo v specifični objektivnosti 21. stol.

vedal Chávez, ko je na zaključni slovesnosti Svetovnega srečanja intelektualcev in umetnikov za zaščito človeštva decembra 2004 poudaril nujnost ponovne proučitve socialistične zgodovine in rešitve koncepta socializma (Harnecker 2010).

Viri in literatura

Viri

Ivan Potrč, 1983: *Izbrano delo* 6. Ljubljana: DZS.

Ivan Potrč, 1991: *Tesnoba*. Ljubljana: Prešernova družba.

Arhivski viri

Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Rokopisna zbirka. Ms 1812. Mape 3, 6, 20.

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Domoznanski oddelek. Zapuščina Potrč 2. Škatle 2, 3, 4.

Časopisi

Ivan Potrč, 1960: Boj, boj, nenehen boj ... *Naši razgledi* 9/24. 561.

Nataša Vodusek, 1991: Na obisku pri pisatelju Ivanu Potrču. *Tednik* 11. 7. 1991. 8–9.

Literatura

Lilijana Burcar, 2007: Fantazijska mladinska književnost na prehodu v 21. stoletje: primer britanskega prostora. *Primerjalna književnost* 30/2. 1–17.

Lilijana Burcar, 2009: Od socialistične k (neoliberalni) kapitalistični družbenoekonomski ureditvi: redefinicija državljanstva žensk. *Borec* 61/657–661. 299–301.

Michel Chossudovsky, 2003: *The Globalization of Poverty and the New World Order*. Quebec: CRG.

Saul Estrin, 1991: Yugoslavia: The Case of Self-Managing Market Socialism. *Journal of Economic Perspectives* 5/4. 187–194.

David N. Gibbs, 2009: *First Do No Harm: Humanitarian Intervention and the Destruction of Yugoslavia*. Nashville: Vanderbilt University Press.

Douglas W. Greene, 2010: Throwing Down the Gauntlet: A Review of Michael Lebowitz's *Socialist Alternative*. *Monthly Review* 62/3 <<http://mrzine.monthlyreview.org/2010/greene130710.html>> (Dostop 12. 7. 2013).

Marta Harnecker, 2010: Twenty-First Century Socialism. *Monthly Review* 62/3 <<http://monthlyreview.org/2010/07/01/ii-twenty-first-century-socialism>> (Dostop 12. 7. 2013).

John Holloway, 2005: Gibanje proti-in-onkraj. *Časopis za kritiko znanosti* 33/219. 142–179.

Miklavž Komelj, 2009: *Kako misliti partizansko umetnost?* Ljubljana: *cf.

Miklavž Komelj, 2010. Fernando Pessoa v partizanskem taboru. *Nujnost poezije*. Koper: Hyperion. 118–167.

Michael A. Lebowitz, 2009: The Path to Human Development: Capitalism or Socialism? *Monthly Review* 60/9 <<http://monthlyreview.org/2009/02/01/the-path-to-human-development-capitalism-or-socialism>> (Dostop 12. 4. 2013).

Michael A. Lebowitz, 2010: *The Socialist Alternative: Real Human Development*. Monthly Review Press.

Rosa Luxemburg, 2010. The National Question. *Socialism or Barbarism*. Ur. Paul Le Blanc in Helen C. Scott. New York: PlutoPress. 136–144.

Fotis Mavromatidis in Jeremy Leaman, 2008: German Influence in the Western Balkans: Hegemony by Design or by Default? *Debate* 16/1. 5–29.

Michael Parenti: The Rational Destruction of Yugoslavia. *Michael Parenti political archive* <<http://www.michaelparenti.org/yugoslavia.html>> (Dostop 28. 6. 2013).

Vida Tomšič, 1978: *Komunistična partija Jugoslavije v boju za emancipacijo žensk*. Ljubljana: ČZDO Komunist.

POTRČ'S NOVEL *TESNOBA* (*ANXIETY*) IN THE CONTEXT OF THE ECONOMIC AND POLITICAL DISMANTLING OF YUGOSLAVIA

Summary

Ivan Potrč wrote his last novel *Tesnoba* (*Anxiety*) (1991) ten years – in the decade when Yugoslavia drowned into an economic crisis that undermined its political stability. All of this was produced by the economic reforms that were sponsored by the International Monetary Fund and the World Bank. The reforms were accompanied by the agreements with the USA and other international creditors on redefining the debts (Chossudovsky 2003: 257–260). The writer, who politically clearly defined himself as a socialist, started after the war to speak in favour of literature as endeavours to build a socialistic and self-governing society (Potrč 1983: 375). He also stressed the importance of literature as criticism and the necessity of criticising the anti-revolutionary stream in the existing literature (Potrč 1983: 290–293). Potrč's perspectives on the Yugoslav social reality have changed over the years and simultaneously he was changing the novel's title. In the 80s he expanded the originally chosen title *Upanje* (*Hope*) to *Tesnoba in upanje* (*Anxiety and Hope*), and when the effects of the economic reforms showed their cruel features, the title *Tesnoba* (*Anxiety*) prevailed. Valentin Kolenc is affected by anxiety, as if the socialistic system outlived its time. This is not anxiety in the sense of “state of things” (Komelj 2010: 156), but anxiety after realising that the socialistic system was thwarted by Social conflicts, which had inner causes. In the letter to Mitja Ribičič in June 1989 Potrč wrote: “For some years now I've been hunted by the feeling that we've become unneeded or even that we are dying to slow – as if nobody needs us anymore, not even the Party; the Party started descending from the government /.../” (NUK, Ms 1812, Folder 20, Mitja Ribičič). From the above stated one can see that Potrč has already been distant to the concrete power forces, which had information on the Western forces neo-imperialistic interventions on the Balkans. The distance is the one that gives room to anxiety and the anxiety is the result of the distance. Nevertheless, *Tesnoba* (*Anxiety*) cannot be read as defeatist resignation towards social-

ism; the hope namely stays integrated into the structure of anxiety. It is also not hope for the emerging neoliberal order, but hope for the basic postulates of socialism. The novel's open ending stresses that the processes of self-establishing and establishing of the socio-political system are not yet finished and that in this sense there are still open possibilities for thinking about the present problems.

POTRČS ROMAN *TESNOBA* (*DIE BEKLOMMENHEIT*) IM KONTEXT DES ÖKONOMISCHEN UND POLITISCHEN ZERFALLS JUGOSLAWIENS

Zusammenfassung

Ivan Potrč schrieb seinen letzten Roman *Tesnoba* (*Die Beklommenheit*) (1991) zehn Jahre, im Jahrzehnt, als Jugoslawien – aufgrund der ökonomischen Reformen, die von dem Internationalen Währungsfonds und der Weltbank gesponsert und von den Vereinbarungen mit den USA und anderen internationalen Kreditgebern begleitet wurden – in eine ökonomische Krise geleitete, die ihre politische Stabilität herabwürdigte (Chossudovsky 2003: 257–260). Der Schriftsteller, der sich politisch klar als Sozialist deklarierte, befürwortete nach dem Krieg die Literatur als eine Art Bemühungen für die Erschaffung einer sozialistischen und selbstverwaltenden Gesellschaft (Potrč 1983: 375) und er betonte die Notwendigkeit der Literatur als Kritik, wie auch die Notwendigkeit der Kritik der antirevolutionären Strömungen der bestehenden Literatur (Potrč 1983: 290–293). Potrčs Sicht auf die Gesellschaftsrealität in Jugoslawien veränderte sich mit der Zeit und gleichzeitig änderte er auch den Titel des Romans: den ursprünglich gegebenen Titel *Upanje* (*Die Hoffnung*) erweiterte er Mitte der 80er Jahre mit *Tesnoba in upanje* (*Die Beklommenheit und Hoffnung*), und als die Effekte der ökonomischen Reformen sich in ihren brutalsten Zügen zeigten, überwiegte der Titel *Tesnoba* (*Die Beklommenheit*). Valentin Kolenc wird von der Beklommenheit überwältigt, als ob die Zeiten des sozialistischen Systems vorbei seien. Aber das ist nicht die Beklommenheit angesichts „des Zustands der Dinge“ („stanju stvari“) (Komelj 2010: 156), sondern die Beklommenheit angesichts der Erkenntnis, dass das sozialistische System wegen innerer Gesellschaftskonflikte abgegraben wurde. In dem Brief an Mitja Ribičič im Juni 1989 schrieb Potrč: „Schon seit einiger Jahren bedrückt mich das Gefühl, dass wir unbrauchbar geworden sind und dass wir sogar zu spät sterben – als ob niemand uns mehr braucht, auch die Partei nicht; sie droht sogar damit, die Regierung zu verlassen /.../“ („Že nekaj let me vedno bolj preganja čustvo, kako smo postali nepotrebni ali da celo prekasno umiramo – ko da nas nihče več ne potrebuje, celo partija ne več; ta je celo začela s sestopom z oblasti /.../“) (NUK, Ms 1812, Mappe 20, Mitja Ribičič). Aus dem oben geschriebenen Worten kann man erfassen, dass Potrč zu dem Zeitpunkt schon von den konkreten Machtbehörden, die über die Informationen über die neo-imperialistischen Eingriffen am Balkan verfügten, distanziert wurde. Und besonders die Abgeschiedenheit macht für die Beklommenheit, die das Resultat der Abgeschiedenheit ist, Platz. *Tesnoba* (*Die Beklommenheit*) darf trotzdem nicht als eine kleinmütige Absage dem Sozialismus gelesen werden; die Hoffnung bleibt nämlich in der Struktur der Beklommenheit integriert. Und das ist nicht die Hoffnung auf die entstehende neoliberale Ordnung, sondern immer noch die Hoffnung auf die Grundpostulate des Sozialismus. Das offene Romanende zeigt darauf hin, dass die Prozesse der Selbstschaffung sowie Schaffung des gesellschaftspolitischen Systems noch nicht beendet sind und in diesem Sinne bleiben auch Möglichkeiten fürs Denken über die aktuellen Probleme der Gegenwart offen.